

Гордон Петро Андрійович,

студент I курсу (групи ІБАСм-12414), другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Науковий керівник:

І. І. Стамбол, кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційних комунікацій Факультету Української філології, культури і мистецтва, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка.

ЗАРУБІЖНА УКРАЇНІКА У ЦДАЕА: СТРУКТУРА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

У статті здійснено спробу проаналізувати структуру та особливості зарубіжної україніки, що зберігається у Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві. На прикладі окремих одиниць зберігання автор робить поверхневий огляд зарубіжної україніки та описує їх джерельний потенціал. Було здійснено спробу класифікації документів для подальшої ідентифікації до комплексу зарубіжної україніки та уведено у науковий обіг окремі одиниці зберігання.

Ключові слова: зарубіжна українка, ЦДАЕА, джерелознавство, аудіовізуальна спадщина.

Проблематика у сучасній історичній науці. Зарубіжна архівна україніка посідає унікальне місце серед документальних архівних комплексів незалежної

України. Дотичні передусім до української історії, вони також є частиною історії інших держав – посередництвом діаспори, іноземців або історичних подій. Наразі такі джерельні комплекси із зарубіжної україніки є маловивченими не лише через фізичне перебування за межами України, але й через банальну відсутність джерелознавчих досліджень, які б вводили ці документи у науковий обіг.

Метою цієї публікації є загальний огляд, аналіз структури та особливостей огляд документів зарубіжної україніки, що зберігаються у Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві (скор. ЦДАЕА).

Стан наукової розробки теми. Окремі документи ЦДАЕА зі складу зарубіжної україніки вже стали предметом дослідження поза контекстом вивчення україніки. Натомість, публікацій на схожу тематику ще не було..

Теоретична основа дослідження. Насамперед варто приділити увагу проблемі визначення та класифікації зарубіжної україніки. Усю зарубіжну архівну україніку можна умовно поділити на два типи: 1) документи іноземного походження створені етнічними українцями або про Україну та українців; 2) українські архівні документи, що були вивезені за межі держави та не повернулись/були згодом повернуті.

Ідентифікація першого типу як документів зарубіжної архівної україніки є цілком простою та логічною – такі документи були створені за кордоном та належать до відповідних еміграційних, діаспорських або інших закордонних колекцій. Навіть недосвідчений архівіст позначить такі документи відповідно до їхнього закордонного походження. До цього типу також відносяться документи про Україну та українців, що були створені іноземцями або іноземними організаціями. Перший тип на сьогоднішній день представляє більшість документів зарубіжної україніки та є більш вивченим дослідниками як з діаспори, так і всередині України.

Ідентифікація другого типу ставить деякі труднощі перед дослідником, оскільки документи цього типу є зарубіжною українікою не за походженням, а за власною історією. Приналежність останніх до зарубіжної україніки є епізодичною, отже їх ідентифікація залежить від збереження історії документа під час обліку в архіві. Інформація про походження має бути збережена під час описування у будь-якій архівній установі. У випадку аудіовізуальних документів інформація про походження може знаходитись у декількох дескрипторах – назва, автор, місце створення, анотація. Будь-яка додаткова інформація, як, наприклад, історія та життєвий шлях документа, відображається в анотації. Через те, що анотація не є

основним дескриптором, дотична інформація про документ (історія та життєвий шлях) дуже часто губиться під час внесення документу до каталогу, паперового чи електронного. Отже, ідентифікація зарубіжної україніки за історією, а не за походженням є ще одним напрямом вивчення україніки, як в Україні, так і за її межами.

Специфіка архівної установи. Центральний Державний аудіовізуальний та електронний архів – це єдиний центральний архів, що спеціалізується на аудіовізуальній спадщині, отже потенційна зарубіжна україніка також належить до аудіовізуального типу документів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням авторських положень. З поверненням незалежності Україною у 1991 році багато колекцій зарубіжної україніки змогли повернутись додому та знайшли притулок в українських архівних установах у складі Національного архівного фонду. Відповідно до специфіки документів, документи з-за кордону надходили до різних архівних установ, зокрема й центральних державних. Певна частина зарубіжної україніки відобразилась у колекції ЦДАЕА (у минулому ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного).

Згідно з українським архівним законодавством, ці документи є доступними для дослідників. Окремі з них встигли стати предметом історичних досліджень. Разом з тим, певна частина таких документів – іноземного походження або з іноземною історією залишається маловідомою для істориків через проблеми ідентифікації та інтелектуального доступу до документів, створених українською діаспорою. Як було зазначено вище, систематизація відомої зарубіжної україніки, що відклалася у сховищах ЦДАЕА прямо впираються у проблему ідентифікації останньої. Своєю чергою, опис проблем забезпечення інтелектуального доступу до цих документів, може бути корисним не лише для дослідників (дасть підказку де і як шукати джерела із зарубіжної україніки) але й для самого архіву, співробітники якого можуть скористатися теоретичними напрацюваннями публікації для подальшої ідентифікації та забезпечення доступу до документів зарубіжної україніки.

Щодо документів першого типу, а саме тих, що є зарубіжною українікою за походженням, то у ЦДАЕА зберігається колекція з 90 од. зб. фотографій із особистого архіву громадсько-культурного діяча Федора Габелко, що зображують життя української громади в Австралії. Діяльність останньою є більш відомою серед українських діаспор, натомість всередині України маловідомим є сам факт

наявності української громади, не кажучи вже про документи, що розповідають про значну культурну та освітню діяльність українців в Австралії.

Продовжуючи тему фотодокументів, варто також згадати про унікальну колекцію тих, унікальний життєвий шлях яких і надає їм приналежності до зарубіжної України. У ЦДАЕА зберігається фотоархів «131» Айнзацштабу рейхслайтера Розенберга, що був переданий німецькою стороною до архіву у 1997 та 2008 роках. Переважна більшість архіву – копії викрадених співробітниками Айнзацштабу з архіву (на момент німецької окупації – Всеукраїнський центральний фотокіноархів у м. Києві) позитивів, що зображують історію України з 1862 до 1940 року. Дані позитиви роками зберігались у кінофотоархіві та були відповідно обліковані у паперовому вигляді. З поверненням копій позитивів до сховищ кінофотофону архіву вони були внесені до переліку наявних фотодокументів з уточненням назв та анотацій. Проте, згадки про непросту україно-німецьку долю фотодокумента чи запису про приналежність до колекції фонду «131» у жодній назві чи анотації немає. Для сучасного дослідника, який насамперед скористається електронним каталогом ЦДАЕА, дослідження фонду «131» обмежиться лише тими документами, які були внесені до каталогу. Фотографії, що були викрадені з кінофотоархіву, повернулись назад без жодної згадки про те, що з ними сталося під час Другої світової війни. Єдиний повний перелік цих документів, по якому дослідник може встановити ті фотопозитиви, які викрадалися, викладений у внутрішньому виданні «Каталог Фотопозитивів Повернутих та Переданих Федеральним Архівом Німеччини» 2013 року. Даний каталог є виданням ЦДАЕА (на той момент, ЦДКФФА ім. С. Пшеничного), укладач – Г. Божук. Він є доступним онлайн, через репозиторій history.org.ua. У самих же облікових картках каталогу відсутня будь-яка згадка про історію фотодокумента у період Другої світової війни. Спираючись на це, можемо констатувати, що після передачі німецькою стороною фотодокументів до архіву, ті, фотографії, що були викрадені співробітниками айнзацштабу повернулись до ЦДКФФА ім. С. Пшеничного без оновлення інформації про життєвий шлях документів у електронному каталозі.

Зарубіжна україніка у ЦДАЕА представлена не лише фотодокументами але й іншими аудіовізуальними документами. Так, в архіві зберігаються документи з фонду та особистого архіву журналістки та правозахисниці Н. Світличної. У розділі «фондоменти» на сайті електронного каталогу ЦДАЕА обліковані записи радіоефірів, що виходили в ефірі української «Радіо Свобода» у м. Нью-Йорк (США).

Серед них – радіопередачі, інтерв'ю, спеціальні передачі, присвячені важливим подіям та особистостям, тощо. В електронному каталозі є 185 фонодокументів, серед яких: випуски радіожурналу «Журнал надії», (од. обл. 2053–2128) інтерв'ю з різними українськими діячами, (І. Римарук, П. Рубан, І. Марчук, М. Маринович, Є. Сверстюк та інші) серія радіопередач «Шістдесятники в Києві» та інші тематичні радіопередачі. Колекція Н. Світличної є класичним прикладом зарубіжної україніки, яка перебуває у складі Національного Архівного Фонду: є українікою за походженням, ідентифікація якого можлива в межах інформації, що присутня в облікових картках архівних документів. Українська редакція «Радіо Свобода» в м. Нью-Йорк (США) була одним із основних українських засобів масової інформації для українців як всередині, так і за межами України, отже є особливо цінною для дослідників зарубіжної україніки.

Продовжуючи огляд аудіовізуальних документів, у ЦДАЕА також зберігаються кіно- та відеодокументи, які можна віднести до зарубіжної україніки. Передусім це відеофільм україно-канадського режисера Т. Гукала, присвячений Голодомору – «Незнаний Голод», випущений у 1983 року. Фільм є особливо цінним, оскільки з'явився на екранах ще за часів СРСР, керівництво якого відмовлялося від визнання відповідальності та всіяко намагалося цензурувати тематику Голодомору. У таких умовах саме діаспора стала тим голосом, який намагався донести правдиві свідчення очевидців про геноцид та провести об'єктивний історичний аналіз. Відеофільм «Незнаний голод» є унікальним прикладом зарубіжної україніки зі значним джерельним потенціалом для дослідження та популяризації питання Голодомору.

У контексті кінодокументів, що можна віднести до зарубіжної україніки, варто згадати окремі кінофільми виробництва німецької УФА (Universum Film AG) часів Другої світової війни. Німецька окупаційна адміністрація виділяла значний ресурс на виробництво пропагандистських кінофільмів та кіносюжетів як для німецького, так і для українського населення. Серед колекції УФА можна виділити такі: кінофільм «Українська молодь на примусових роботах у Німеччині» 1942 року та кіносюжет «Розкопки жертв масових страт в м. Вінниці» червня 1943 року. Також окремі сюжети про Україну можна знайти у збірниках кіносюжетів та численних кіножурналах виробництва тієї ж УФА. Ці кінодокументи є надзвичайно цінними історичними джерелами, оскільки показують Україну та українців доби Другої світової війни. Проте, як і у випадку з архівними документами радянської доби (наприклад, таким же за хронологією кіножурналами «Радянська

Україна») досліднику варто бути особливо обережним через першочергову пропагандистську мету виробництва цих кіноматеріалів.

Висновки й перспективи подальшого вивчення. Ця публікація не є вичерпним переліком документів зарубіжної україніки, що зберігається у Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві. Станом на сьогодні значна кількість таких документів досі залишається неідентифікованою та залишається у «сліпій зоні» дослідників. Специфіка архівної установи означає наявність саме аудіовізуальної спадщини у складі зарубіжної україніки. Публікація є спробою визначення структури та особливостей зарубіжної україніки на прикладі окремих одиниць зберігання. Тематика зарубіжної україніки має значний дослідницький потенціал, тому дана публікація може стати корисним початком багатьох історичних досліджень.

Список використаних джерел

- Каталог фотопозитивів, повернених та переданих Федеральним архівом Німеччини / Держ. архів. служба України, ЦДКФФА України імені Г.С. Пшеничного; уклад.: Г.І. Божук. Київ. 2013. 280 с.
- Палієнко М. Архівна спадщина української еміграції як складова зарубіжної україніки: основні етапи формування. *Архіви України*. 2011. Вип.6 (276). С.10–20.
- Електронний каталог ЦДАЕА // URL: <https://avd.archives.gov.ua/#tab-1>
- Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. Арх. Ном. 3255.
- Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. Арх. Ном. 3254.
- Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. Арх. Ном. ЦВ 28.
- Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. Од. обл. 2053-2128.

References

- Katalog fotopositivnyv, povnrennyh ta peredanyh Federalnym arhivom Nimechyny / Derzsh. arhiv. sluzhba Ukrainy, CDKFFA Ukrainy imeny G. S. Pshenychnoho; uklad. G. I. Bozhuk, Kyiv. 2013. 280 s.
- Palienko M. Arhyvna spadshyna ukrainskoi emigracii yak skladova zarubizhnoi ucrainiki: osnovni etapy formyvannia. *Arhivy Ukrainy*. 2011. Vyp.6 (276). C.10-20.
- Elektronniy katalog TSDAEA // URL: <https://avd.archives.gov.ua/#tab-1>
- Tsentrалnyi derzhavnyi audiovizualnyi ta elektronniy arhiv. Arh. Nom. 3255.
- Tsentrалnyi derzhavnyi audiovizualnyi ta elektronniy arhiv. Arh. Nom. 3254.
- Tsentrалnyi derzhavnyi audiovizualnyi ta elektronniy arhiv. Arh. Nom. CV 28
- Tsentrалnyi derzhavnyi audiovizualnyi ta elektronniy arhiv. Od. obl. 2053-2128.